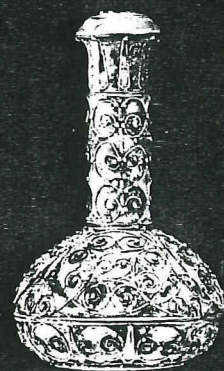
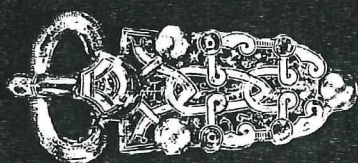

APM

de
archeologische
rijkdom
van
het
bodemarchief

onderste boven

E.J. van Ginkel

TIN

- 1** KANDELAAR, TIN
12 eeuw
Rijnsburg (ZH);
Bruikleen Genootschap Oud-Rijnsburg
- 2** PELGRIMSINSIGNE, TIN
Ca. 1225
Dordrecht (ZH); ROB
- 3** TINNEN LEPEL
Midden 16e eeuw
Amsterdam (NH);
Bruikleen Amsterdams Hist. Museum
- 4** KAN VAN TIN, zg. EIKELTESKAN
Rond 1500
Dordrecht (ZH); ROB
- 5** TINNEN PAKKOM
16e eeuw
Dordrecht (ZH); ROB
- 6** MARIA-BEELDJE, TIN
Late Middeleeuwen
Dordrecht (ZH); ROB

STEEN

- 7** VUURSTENEN PIJLPUNT
Laat-Neolithicum, 2700-2000 v.C.
Garderen (Gld); RMO
- 8** VUURSTENEN MES, GEBRUIKT ALS PLOEGKOUTER
Bronstijd, 2000-700 v.C.
Andijk (NH); RMO
- 9** VUURSTENEN DOLK
Vroege Bronstijd, 2100-1800 v.C.
Steenwijk (Gld); RMO
- 10** DISSSELBIJL, STEEN
Vroeg-Neolithicum, 5300-4900 v.C.
Elsloo (L); RMO
- 11** KNOPHAMERBIJL, STEEN
Neolithicum, 4000-2100 v.C.
Nederland; RMO
- 12** POLSBESCHEMER, STEEN
Laat-Neolithicum, 2700-2000 v.C.
Ede (Gld); RMO
- 13** BIJL VAN GESLEPEN STEEN (jadeïet)
Neolithicum, 4000-2100 v.C.
Doesburg (Gld); RMO

AARDEWERK

- 14** VELUWSE KLOKBEKER, AARDEWERK
Laat-Neolithicum, 2700-2000 v.C.
Uddelermeer (Gld); RMO
- 15** KERBSCHNITT URN, AARDEWERK
Late-Bronstijd, 1100-700 v.C.
Vlodrop (L); RMO

16 KOM VAN AARDEWERK,
zg. TERRA SIGILLATA
Romeinse tijd, 15-30 n.C.
Vechten, Gem. Bunnik (U); RMO

17 GEGLAZUURD BORD, AARDEWERK
Gedateerd 1605
Enkhuizen (NH); ROB

18 KAN VAN AARDEWERK, zg. STEENGOED
Laatste kwart 16e eeuw
Amsterdam (NH);
Bruikleen Amsterdams Hist. Museum

19 KLEIPIJP, AARDEWERK,
MET BAROKKE DECORATIE
Rond 1640
Den Haag (ZH);
Bruikleen Pijpenkabinet, Leiden

GOUD

20 GOUDEN BROCHE, INGELEGD MET GRANATEN, PARELS, EMAIL EN GLAS
Karolingische periode, omstr. 800
Dorestad (Wijk bij Duurstede, U); RMO

21 GOUDEN ARMBAND
Late Bronstijd, 1100-700 v.C.
Lunteren (Gld); RMO

22 GOUDEN FLACONNETJE
Romeinse tijd
Heerlen (L); RMO

23 GOUDEN HALSKETTINKJE
Romeinse tijd
Vechten, Gem. Bunnik (U); RMO

24 ARMBAND VAN GEVLOCHTEN GOUDDRAAD
Karolingische tijd, midden 9e eeuw
Dorestad (Wijk bij Duurstede, U); RMO

25 GOUDEN MANTELSPELD
Vroege Middeleeuwen, begin 7e eeuw
Wijnaldum (Fr);
Bruikleen Fries Museum, Leeuwarden

ZILVER

26 SIERSCHIJF VAN VERGULD ZILVER
IJzertijd, 100-50 v.C.
Helden (L); RMO

27 VERGULD ZILVEREN HELM
Romeinse tijd, eerste kwart 4e eeuw n.C.
De Peel bij Deurne (NBr); RMO

28 ZILVEREN VAAS
IJzertijd, rond begin jaartelling
Neerharen (L); RMO

29 ZILVEREN STEELPAN
Romeinse tijd
Beek bij Nijmegen (Gld); RMO

30 ZILVEREN MANTELSPELD,
BEDEKT MET BLADGOUD
Romeinse tijd
Zwammerdam (ZH); RMO

IJZER

31 IJZEREN PAARDEBIT INGELEGD MET ZILVER
Merovingische tijd, 1e helft 7e eeuw
Lent (Gld); ROB

32 IJZEREN GESJP, INGELEGD MET ZILVER
Merovingische tijd, 1e helft 7e eeuw
Lent (Gld); ROB

33 IJZEREN ZWAARD MET ZILVER VERSIERD
Karolingische tijd, 3e kwart 9e eeuw
Uit de Maas bij Wessen (L);
Bruikleen Bonnefanten Museum,
Maastricht

34 IJZEREN SCHILDKNOP zg. UMBO
1e helft 8e eeuw
Leusden (U); ROB

35 IJZEREN DOLK
IJzertijd, 3e eeuw v.C.
Havelte (D);
Bruikleen Drents Museum, Assen

36 zg. KLOTENDOLK, IJZER,
GEELKOPER EN WORTELHOUT
eind 15e/begin 16e eeuw
Amsterdam (NH);
Bruikleen Amsterdams Hist. Museum

LEER

37 LEREN SCHOEN
15e eeuw
Ossendrecht (NBr); ROB

38 BOVENBLAD VAN EEN LEREN SCHOEN
VERSIERD MET SCHAAKSPELEND PAAR EN TEKST: MINNE DOET MI DOLEN
15e eeuw
Dordrecht (ZH); ROB

BEEN

39 BENEN KAM MET FOEDRAAL
Vroege Middeleeuwen
Terp Hoogebeintum (Fr);
Bruikleen Fries Museum, Leeuwarden

40 KRUITHOORN VAN BEEN
Midden 16e eeuw
Amsterdam (NH);
Bruikleen Amsterdams Hist. Museum

41 DOBBELSTEEN VAN BEEN
Romeinse tijd
Nijmegen (Gld); RMO

HOUT

42 STYLEERD MENSELIJK FIGUUR, HOUT
Late IJzertijd, 3e/2e eeuw v.C.
Oss (NBr); RMO

43 HOUTEN PANFLUIT
Romeinse tijd, ca. 2e/3e eeuw
Uitgeest (NH); ROB

44 HOUTEN BEELDJE
Mesolithicum, rond 5500 v.C.
Volkerak bij Willemstad (NBr); RMO

45 HOUTEN VOGELTJE
15e eeuw
Leiden (ZH); RMO

46 RUNENSTOKJE, HOUT
Vroege Middeleeuwen
Terp Britsum (Fr);
Bruikleen Fries Museum, Leeuwarden

GLAS

47 GLAZEN FLESJE IN DE VORM VAN EEN DRUIVENTROS
Romeinse tijd, 2e eeuw n.C.
Heerlen (L); RMO

48 VIERKANTE GLAZEN FLES
Romeinse tijd
Susteren (L); RMO

49 GLAZEN BEKER VERSIERD MET MEDAILLONS
Romeinse tijd, 4e eeuw n.C.
Cuijk (NBr); RMO

50 HALSSNOER MET POLYCHROME GLAZEN EN BARNSTENEN KRALEN
Merovingische tijd, 6e eeuw
Rhenen (U); RMO

BARNSTEEN

51 BARNSTENEN DOOSJE MET KINDERKOPJE
Romeinse tijd
Nijmegen (Gld);
Bruikleen Prov. Museum Kam, Nijmegen

52 BARNSTENEN DRINKSCHAALTJE
Romeinse tijd
Heerlen (L); RMO

53 BARNSTENEN BEELDJE VAN DE GOD AMOR
Romeinse tijd
Heerlen (L); RMO

BRONS

54 BRONZEN MANTELSPELD,
zg. BEUGELFIBULA
Merovische tijd, rond 600
Uitgeest (NH); ROB

55 BRONZEN KOKERBIJL
Late Bronstijd, 1100-700 v.C.
Doetinchem (Gld); RMO

56 BRONZEN FLESJE
Romeinse tijd, ca. 2e eeuw
Uitgeest (NH); ROB

57 BRONZEN MANTELSPELD,
zg. KNIEFIBULA
Romeinse tijd, 2e helft 2e eeuw
Wijk bij Duurstede (U); ROB

58 BRONZEN MANTELSPELD INGELEGD MET EMAIL
Romeinse tijd
Vechten, Gem. Bunnik (U); RMO

59 PAAR VERGULD BRONZEN MANTELSPELDEN, zg. VOGELFIBULAE
Merovingische tijd, 2e helft 6e eeuw
Elst (U); ROB

60 BRONZEN MANTELSPELD,
zg. BRILFIBULA
Late Bronstijd, 1100-700 v.C.
Noordwijkerhout (ZH); RMO

61 BRONZEN HALSRING
IJzertijd, 700-100 v.C.
Nijmegen (Gld); RMO

62 BRONZEN ARMBANDEN
IJzertijd, 700-100 v.C.
Rossum (Gld); RMO

63 BRONZEN MES
Late Bronstijd, 1100-700 v.C.
Appelscha (Fr);
Bruikleen Fries Museum, Leeuwarden

64 BRONZEN BEELDJE VAN DE GODIN MINERVA
Romeinse tijd
Wijnaldum (Fr); RMO

65 BRONZEN HAZEWINDHONDJE
Romeinse tijd
Arentsburg, gem. Voorburg (ZH); RMO

66 BRONZEN KANDELAAR
Ca. 1500
Dordrecht (ZH); ROB

67 BRONZEN KANNETJE
Romeinse tijd
Doorwerth (Gld); RMO

68 BRONZEN POTJE MET HENGSEL
Romeinse tijd
Wijchen (Gld); RMO

69 BRONZEN KAN
Romeinse tijd
Koudekerk a/d Rijn (ZH); ROB

70 BRONZEN KAN
Romeinse tijd
Geldermalsen (Gld); RMO

Brede rivieren, die traag door oneindig laagland gaan. Dat zag de dichter Marsman voor zich als hij aan Holland dacht. Buitenlanders die ons land bezoeken, zien daar ook nog graag wat molens, dijken, sloten en kanalen bij. Het is langzamerhand een clichébeeld geworden, waar de Nederlanders zelf wel eens wat moe van worden. Toch zit er, net als in alle clichés, veel waars in. Zeker de archeologen kunnen daarover meepraten: ons land, zijn bewoners en het water vormen in iedere periode van de geschiedenis een drieëenheid, waarvan de onderlinge verhoudingen in het bodemarchief zijn vastgelegd. We hebben dat in de voorgaande hoofdstukken steeds weer gezien. Ook het laatste onderwerp, de opkomst van de middeleeuwse stad Dordrecht, is een verhaal van land, de mensen en het water.

stad aan de stromen

Het veen wordt ontgonnen

Van de periode onmiddellijk na de ondergang van Dorestad weten we betrekkelijk weinig. Net als aan het eind van de Romeinse tijd was er geen sterk centraal gezag; het eens zo machtige rijk van Karel de Grote viel steeds verder uiteen. De acties van de Noormannen hadden gezorgd voor grote onrust in het politieke en economische leven.

Vanaf ongeveer het jaar 1000 is er sprake van een duidelijke opleving op allerlei gebied. Er werden overal in het land nieuwe kerken en kloosters gebouwd. Het christendom, geïntroduceerd in de Romeinse tijd en in de 7de en 8ste eeuw actief verbreid, drong pas vanaf de 11de eeuw door in de hele maatschappij.

Die maatschappij was in beweging. De bevolking nam geleidelijk toe en er kwam plaatsgebrek. Zoals altijd losten de mensen dat op door nieuwe mogelijkheden voor vestiging te zoeken. Op de hogere gronden gebeurde dat met de bijl: net als de eerste boeren kapten de bewoners stukken bos en bouwden zich op de open terreinen een nieuw bestaan op. Anderen namen de schop ter hand, en waagden zich als eersten in de veenmoerassen ten westen van de Utrechtse heuvelrug.

Daar hadden de mensen tot dan toe bijna alleen in het duingebied en langs de oevers van de rivieren kunnen wonen. Grote delen van Noord-en Zuid-Holland, Zeeland en Utrecht werden echter bedekt door een dik pakket veen. Het was altijd een onbegaanbaar en onbewoonbaar land geweest, tot de 11de-eeuwse pioniers verschenen.

Vanuit de rivieren en veenstromen begonnen zij het veen te ontginnen. Ze groeven lange sloten om het water af te voeren. Het doel van deze operatie was om akkerland te krijgen; op den duur bleek dat op de veengrond niet mogelijk te zijn.

In het kader van deze ontginningen ontstonden overal kleine nederzettingen. Eén daarvan lag aan een veenstroom in de strook land tussen de Merwede en de Maas. Dat riviertje heette de Thuredriht, en misschien werd het dorpje in de 11de eeuw ook al zo genoemd. Het zal toen niet meer zijn geweest dan een verzameling boerderijen op lage terpjes. Vanaf het midden van de 12de eeuw veranderde het karakter van het dorp vrij snel. De handel in Europa bloeide op. Dat gold ook voor het scheepvaartverkeer tussen Engeland, Vlaanderen, Frankrijk en het Duitse Rijnland. Rijn, Maas en Schelde waren, net als in de dagen van Dorestad, belangrijke verbindingroutes om koopwaar te halen en te brengen. De zeeschepen waren echter te groot geworden om, zoals vroeger, de rivieren tot diep in het achterland op te varen.

De veenkolonie aan de Thuredriht bevond zich op een gunstig punt, omdat zee-en riviervaart daar samen kwamen. Het werd daardoor een kruispunt van handel. De politiek van de graven van Holland stimuleerde die ontwikkeling nog. Zij hieven tol langs alle bestaande waterroutes die landinwaarts voerden. De handel werd daardoor als het ware naar het centraal gelegen Dordrecht gestuurd.

In de loop van de 13de eeuw groeide het voormalige veendorp uit tot de stad Dordrecht, die eeuwenlang het centrum van de handel en macht in Holland zou blijven.

De oude stad onder de nieuwe

Er is niet veel over het vroegste Dordrecht opgeschreven. De archieven kunnen ons nog maar weinig vertellen over het ontstaan van onze oudste middeleeuwse steden. Er is geen sprake van een doorlopend verhaal. Ook uit de Late Middeleeuwen, waarover we veel meer informatie hebben, is maar een bepaald soort informatie over, zoals rekeningen en verordeningen van de overheid. Het schriftelijke materiaal levert ons allerminst een compleet beeld op over het leven in de Middeleeuwen. De archeologie kan helpen om de witte plekken in te vullen.

Dat is eigenlijk pas na de Tweede Wereldoorlog goed duidelijk geworden. Er kwam toen nogal wat op gang in de oude stadscentra van Nederland. De snelle sociale en economische ontwikkelingen brachten een soort grote schoonmaak met zich mee. Oude woonwijken werden afgebroken. Nieuwe huizen, winkels en kantoren kwamen ervoor in de plaats. Tijdens dat proces van slopen en bouwen stootte men steeds vaker op delen van de vroegere voorlopers van de steden. Fundamenten, resten van muren, houten beschoeiingen,

Meters onder het huidige straatoppervlak komen muurresten en waterputten van het middeleeuwse Dordrecht te voorschijn.

water-en beerputten kwamen bij het werk te voorschijn. Het meeste ervan is, tot onze spijt en schande, zonder veel scrupules opgeruimd. Geleidelijk kwamen de archeologen echter tot het inzicht, dat hier op grote schaal bladzijden uit het bodemarchief werden gerukt, iedere dag weer, zonder dat iemand ook maar de kans kreeg om ze te lezen.

Men ging proberen te redden wat er te redden viel. In de jaren '60 en '70 werden de eerste stadsarcheologen aangesteld, die enige controle gingen uitoefenen op de afbraak van het archeologische verleden van de steden. Ook de ROB leverde een belangrijke bijdrage aan dat 'stadskernelonderzoek', zoals in Tiel, Deventer, Nijmegen en Staveren.

De opgravingen in Dordrecht, waarmee de ROB in 1968 begon, horen tot de meest uitgebreide die in een Nederlandse binnenstad zijn gehouden. De resultaten zijn zonder meer opzienbarend. We weten nu veel meer over de ruimtelijke ontwikkelingen vanaf het prilste begin van de stad, over de manier waarop de

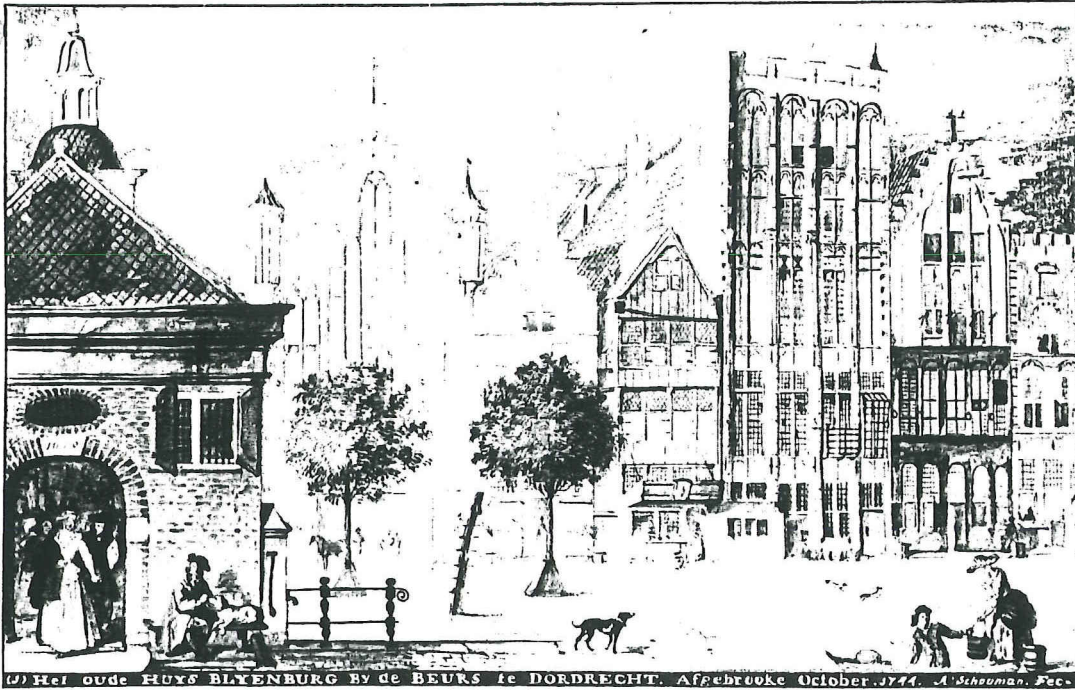
stad zich uitbreidde en over de materiële kanten van het leven van de middeleeuwse Dordtenaren.

Kleine en grote huizen

Toen in de 13de eeuw het nieuwe stadje steeds dichter bevolkt raakte, werden de bewoners geconfronteerd met ruimtegebrek. Dordrecht bestond toen hoofdzakelijk uit twee lange straten aan weerszijden van het oorspronkelijke veenstroompje. Verder werd de bebouwing aan alle kanten ingesloten door drassig veen. Toch was uitbreiding alleen daár mogelijk. Met grote ijver begon men dit gebied geschikt te maken voor bewoning. Kleizoden en afval werden gebruikt om het moerasgebied aan te plempen. Zo dempte men ook de oorspronkelijke veenstroom. Daarvoor werden eiken palen in de bodem geslagen en aan elkaar bevestigd. Tussen dit staketsel en de walkant stortte men dan kleizoden, vele kubieke meters op en naast elkaar. Ook het stadsafval, mest en ander overtollig vuil

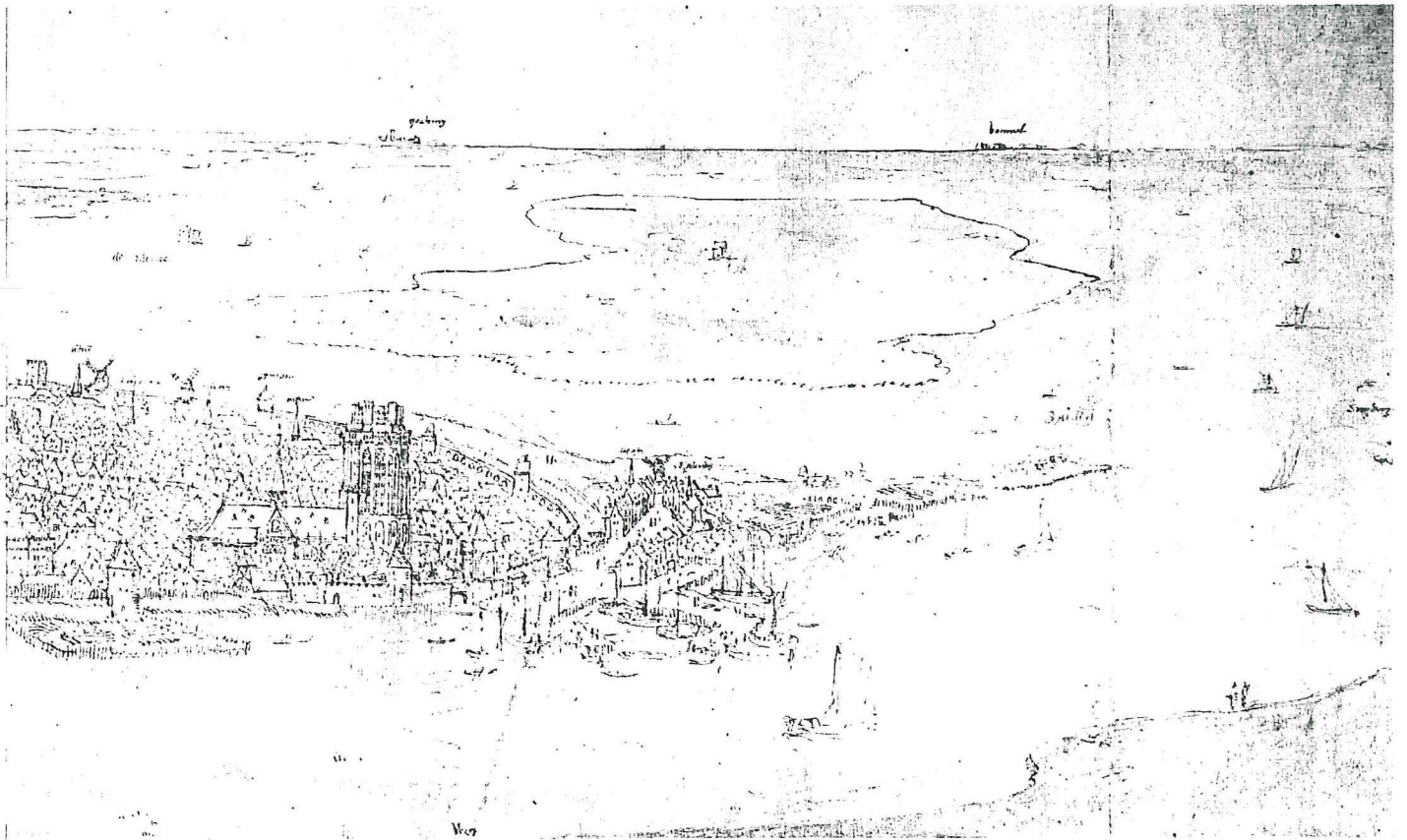
Een vroege kaart van Dordrecht is deze vogelvluchtkaart, die Anthonis van den Wyngaerde rond 1544 heeft getekend. Historische kaarten als deze en archeologisch onderzoek vullen elkaar wederzijds aan.

17) Het oude HUYſ BLENBURG by de BEUKS te DORDRECHT. Afgebrúke October 1744. A. Steuman. Fec.

Het tweede huis van links op deze 18de-eeuwse aquarel is het huis Scharlaken, dat in de tijd van deze afbeelding dienst deed als stadswaag.

belandden in de opgevlude rivierbedding. Tussen 1250 en 1550 werd op deze ophogingslagen een nieuw stuk Dordrecht gebouwd. Er kwamen werklui en kleine zelfstandigen te wonen, in kleine, simpele huisjes.

Blik in de beerkelder van het huis 'Scharlaken'. De ruimte is al helemaal leeggegraven; met een metaaldetector zoeken de archeologen nog naar kleine metalen voorwerpen.

Aardewerk, zoals dat in de laatste fase van de bewoning van de Westfriese Bronstijd dorpen in gebruik was.

Een contrast met de huizen aan de zijstraatjes in het nieuw gewonnen gebied vormen de voorname huizen aan de hoofdstraten, waar de rijke en aanzienlijke burgers woonden. Het Huis 'Scharlaken', waarvan de muren bij de opgravingscampagne van 1987 zijn teruggevonden, is een voorbeeld van zo'n rijk pand.

'Scharlaken' - de naam was bekend uit de archieven - moet omstreeks 1240 zijn gebouwd. De stad was toen in opkomst, en het zegt wel iets over de snelle ontwikkeling van Dordrecht dat er al zo vroeg zo'n groot en kostbaar gebouw werd neergezet.

De opgravers kregen er een goede indruk van, toen ze, 4 meter onder het tegenwoordige straatoppervlak, de muren van de onderste verdieping van het huis konden bekijken. In de dikke bakstenen muren zaten nog de nissen, waar ooit de kaarsen en olielampen hadden gestaan. In de 14de eeuw was het huis grondig verbouwd. Daarbij was een toren met een grote beerkelder eronder aan het gebouw toegevoegd. Die kelder heeft tot in de 18de eeuw dienst gedaan. Generaties lang hebben de bewoners en gebruikers van het huis Scharlaken er hun afval in gegooid. Het was niet alleen de inhoud van de pispot die in de put werd gestort. Allerlei soorten afval, vooral uit de keuken en van de eettafel, vonden hun weg naar de beerput.

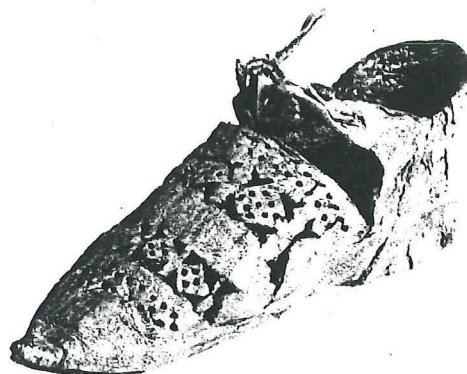
Nu zijn de omstandigheden in zo'n put ideaal voor het conserveren van organisch materiaal. Been, leer, hout, textiel: het blijft allemaal uitstekend in de stinkende massa bewaard, goed afgesloten van de buitenlucht. In

Dordrecht geldt hetzelfde voor de ophogingslagen van de middeleeuwse stadsuitbreiding. Ook in die pakketten mest en afval hebben de meest uiteenlopende voorwerpen de tand des tijds goed doorstaan. Zo hebben we de kans om iets meer van het middeleeuwse huishouden te zien dan alleen potten en pannen.

Van alles te koop

Toch is het op zich aardig genoeg om de verscheidenheid aan vormen en kleuren van dat aardewerk uit verschillende tijden te zien: de zwarte kogelpotjes met hun metallic-glans, de koekepannen, aan de onderkant zwart geblakerd door het vuur, die qua vorm en grootte niet zoveel verschillen van de metalen pannen die wij gebruiken; de hoge 'Jacobakannetjes', waar de Dordtenaar zijn bier uit dronk. Het zogenaamde steengoed, waar ook dit drinkgerei deel van uitmaakt, werd massaal gefabriceerd in de buurt van Keulen. We zagen al dat Romeins Nijmegen en Karolingisch Dorestad in hun tijd al afnemers waren van vaatwerk uit die buurt. In de 13de eeuw begonnen de Rijnlandse pottenbakkers bekers te maken van zeer hoogwaardige klei, die bij hoge temperaturen gebakken kon worden. Het resultaat was een keihard baksel, dat goed waterdicht was en daardoor natuurlijk erg in trek als drinkgerei. In de putten en afvallagen van Dordrecht wordt dit steengoed naar verhouding veel teruggevonden. Sterker nog: plaatselijk aardewerk, zoals in bijna iedere stad of streek van de Lage Landen werd gemaakt, is hier in de minderheid. De Rijnlandse waar werd in zulke hoeveelheden, samen met andere produkten, naar Dordrecht vervoerd, dat men er hier gemakkelijk - en goedkoop - aan kon komen. Voor een paar stuivers kocht men een 'Syperse' (uit Siegburg, het voornaamste pottenbakkerscentrum) kan of drinkbeker op de markt. Op die markt was nog aanzienlijk meer te koop. Een stad als Dordrecht wemelde van de kleine ambachtslieden, die een keur aan dagelijkse gebruiksartikelen op de markt brachten. Messen, bijvoorbeeld: messenmakers deden goede zaken in de

Een fraai versierde schede van een mes, waar aan de zijkant ook nog ruimte is voor een kleiner mesje.

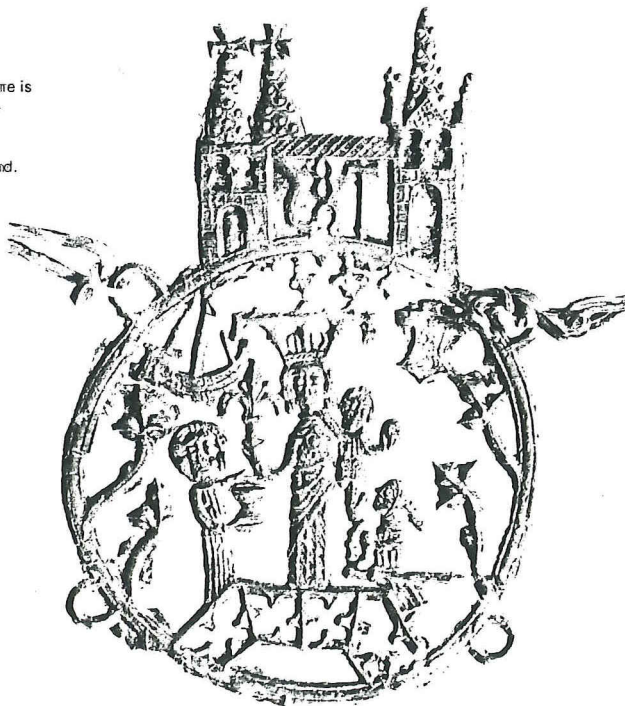
Een laars met knoopsluiting en een opengewerkt schoentje, beide goed bewaard gebleven in de Dordtse bodem.

Boven deze stookplaatsen van baksteen werden in de 14de eeuw ketels met vloeistof verwarmd. Zo konden bijvoorbeeld bier bereiden.

Dit loden pelgrimsinsigne is omstreeks 1400 meegenomen uit Aken. Rechts knielt een pelgrim voor Maria en het Christuskind.

middeleeuwen. Hun producten zijn in alle soorten en maten uit de Dordtse bodem gehaald. Zowel de ijzeren lemmets als de benen en houten heften zijn goed bewaard. Veel messen zijn eigenlijk nog puntgaaf, zodat we ons afvragen wat de reden kan zijn geweest om ze weg te gooien. Dat geldt ook voor de, vaak fraai versierde, leren schedes: de Dordtenaren hadden kennelijk geen last van overdreven Hollandse zuinigheid. Dordrecht heeft ook een rijke oogst aan leren schoenen opgeleverd. De middeleeuwer verbruikte daar vrij veel van. Dat lag niet aan het vakmanschap van de schoenmakers, maar aan het feit dat de leerlooiers geen dik zoolleer maakten. De dunne leren zooltjes van de schoenen sleten snel door, en die werden niet opgelapt. Om de zool te beschermen tegen slijtage en tegen de modder droeg men vaak trippen onder de schoen, een soort houten onderzolen. Die trippen werden door speciale trippenmakers vervaardigd, die net als de schoenmakers, laarzenmakers, knopendraaiers, messenmakers en messchedemakers gespecialiseerde ambachtsslui waren. Al die lieden waren verenigd in beroepsclubs, de

gilden. Hun produkten waren voor een veel groter publiek bestemd dan voor de stedelingen alleen. Dordrecht had een centrale functie voor de hele streek; de boeren uit de omgeving kwamen hier naar de markt om inkopen te doen en hun eigen produkten te slijten. De produkten van het platteland werden weer verwerkt door de bakkers, slaggers en niet te vergeten de bierbrouwers. Op de middeleeuwse tafel stond vaak een pot bier, en het aantal brouwerijen in de stad zal niet gering zijn geweest. Resten van een stookplaatsje, dat misschien bij zo'n brouwerij heeft gehoord, zijn teruggevonden bij de opgravingen. Behalve bier werd er ook het nodige aan goede Duitse en Franse wijn gedronken bij de maaltijden.

Religie

Het geloof nam voor de middeleeuwer een bijzondere plaats in zijn dagelijks leven in, vooral door de vele voorschriften, geboden en verboden. Gebeurtenissen uit het leven van Christus, Maria en de heiligen werden op aangegeven dagen herdacht en waren de basis voor de middeleeuwse kalender. Aan de bouw

van kerkgebouwen, zoals de Grote Kerk in Dordrecht, besteedde de gemeenschap jaren lang een grote hoeveelheid geld en energie. Velen zullen dat hebben opgevat als een heilige plicht, net zoals de pelgrimstochten, die soms naar - voor die tijd - verre oorden voerden. De bedevaartganger, die uit vroomheid of voor het afsmecken van een goede gezondheid op reis ging, had een fraai insigne als souvenir van zijn tocht. Ook daarvan vinden we exemplaren in de bodem terug.

Kerk en klooster waren voor veel burgers, rijk en arm, en voor de geestelijken zelf het eindstation. Wie het kon betalen streefde ernaar om onder de vloer van kerk of kapel een laatste rustplaats te krijgen. Onder het Dordtse Minderbroedersklooster hebben de archeologen hun skeletten teruggevonden. We weten niet wie daarvan de messenmakers, de bewoners van Scharlaken of de minderbroeders zelf zijn. Hoewel rijke en arme graven wel te onderscheiden zijn, kan ook de archeoloog niet meer nagaan wie in welk graf begraven ligt. Misschien is dat ook wel zo rechtvaardig.

In 1984 werden in grafkelders onder het voormalige Minderbroedersklooster kleurige wandschilderingen gevonden. Ze dateren uit de 14de eeuw en verraden een Vlaamse invloed. Hier is de apostel Johannes afgebeeld.

Organisch materiaal

In een natte omgeving, helemaal afgesloten van zuurstof, houdt ijzer het langer uit. Dat is ook het geval met voorwerpen van organisch (dierlijk en plantaardig) materiaal: bot, leer, hout, zaden, vruchten, textiel. De laatste jaren wordt er steeds meer aandacht aan deze categorie vondsten besteed. Ze geven een goed inzicht in minder grijpbare zaken, zoals milieu, mode en menu, en bovendien zijn de methoden om ze te conserveren sterk verbeterd. Daardoor kunnen ze langer worden bewaard en beter worden bestudeerd. Hout en leer kunnen in natte toestand vele eeuwen bewaard blijven. Uiterlijk ziet een stuk hout of leer er uitstekend uit, wanneer het uit de modder is gehaald en wordt schoon-gepoeld. De moeilijkheden beginnen, zodra het materiaal gaat drogen. De inwendige structuren van het materiaal zijn wel degelijk aangetast, en het voorwerp is volledig verzadigd met water. Als dat verdampt, storten de celwandjes in het hout als het ware in elkaar; het voorwerp krimpt sterk en vertoont overal scheuren. Bij leer krimpen de eiwitbundels, waaruit het bestaat, en worden keihard. Wie wel eens doorweekte leren

handschoenen op de kachel te drogen heeft gelegd, kent het effect.

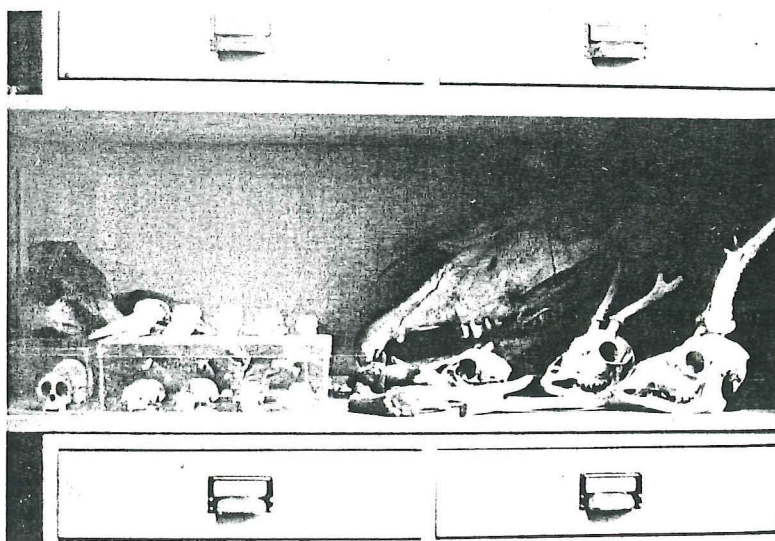
De oplossing is om het water in zulk materiaal heel geleidelijk te vervangen door andere stoffen, die de oorspronkelijke structuur helpen 'ondersteunen'. Na zo'n inwendige opknopbeurt kunnen houten schepen en leren schoenen weer lange tijd mee.

Botten en zaden zijn wat minder kwetsbaar. Bij opgravingen in vroeger tijd werden ze nog al eens over het hoofd gezien, of simpelweg weggegooid. Tegenwoordig doen de archeologen juist extra moeite om ook kleine botjes (van vissen bijvoorbeeld) nog door middel van zeven te verzamelen. Die moeite wordt beloond in de vorm van gedetailleerde milieureconstructies. De gegevens over veestapel en akkerbouwprodukten van de boeren in West-Friesland (pag. 30) hebben we aan zulk onderzoek te danken. Soortgelijk onderzoek is ook gedaan bij de inhoud van Middeleeuwse beerputten in Dordrecht en bij een 4de-eeuws grafveld in Nijmegen. We weten daardoor wat de levende Dordtenaren op tafel kregen, en wat een gestorven Nijmegenaar meekreeg op zijn reis naar het hiernamaals.

Het geconserveerde leer van een middeleeuwse schoen wordt weer aan elkaar genaaid

In deze vergelijkingscollectie bevinden zich, systematisch geordend, de skeletten van een groot aantal diersoorten. Zo kan de herkomst van bij een opgraving gevonden botten snel worden bepaald.

Buitenzijde omslag

Op de kaart van Nederland zijn de belangrijkste archeologische vindplaatsen in ons land (méér dan 13000) schematisch in vakken van 5x5 km weergegeven.

De kleine stippen geven 1-10 vindplaatsen per 25 km² aan, de grotere 11-49, de grote 55-99 en de grootste 100 of meer.

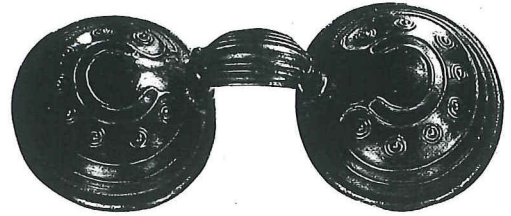
- lb** *Ijzere gesp, ingelegd met zilver*
Merovingische periode, 1e helft 7e eeuw; l. 14,6 cm
Lent (Gld); ROB
- rb** *Gouden flacon*
Romeinse tijd; h. 5,5 cm
Heerlen (L); RMO
- m** *Vuurstenen mes, gebruikt als ploegkouter*
Bronstijd, 2000-700 v.C.; h. 17 cm
Andijk (NH); RMO
- lo** *Veluwe klokbeke, aardewerk*
Laat-Neolithicum, 2700-2000 v.C.; h. 18 cm
Uddelermeer (Gld); RMO
- ro** *Houten vogeltje*
Late Middeleeuwen, 15e eeuw; l. 11,2 cm
Leiden (ZH); RMO

Binnenzijde omslag

- 6** *Bijl van geslepen steen (jadeit)*
Neolithicum, 4000-2100 v.C.; l. 21 cm
Doesburg (Gld); RMO
- 7** *Vuurstenen dolk*
Vroege Bronstijd, 2100-1800 v.C.; l. 26 cm
Steenwijk (Gld); RMO
- 8** *Barnstenen drinkschaaltje*
Romeinse tijd; h. 3,5 cm
Heerlen (L); RMO
- 9** *Kom van aardewerk, zg. terra sigillata*
Romeinse tijd, 15-30 n.C.; \varnothing 21 cm
Vechten, gem. Bunnik (U); RMO
- 10** *Verguld zilveren helm*
Romeinse tijd, eerste kwart 4e eeuw;
totale h. 28,3 cm
De Peel bij Deurne (NBr); RMO
- 11** *Bronzen mantelspeld*
Merovingische periode, rond 600; l. 8,2 cm
Uitgeest (NH); ROB
- 12** *Armband van gevlochten gouddraad*
Karolingische periode, midden 9e eeuw; \varnothing 8,4 cm
Wijk bij Duurstede (Utr); RMO
- 13** *Gouden broche, ingelegd met almandijnen, parels, email en glas*
Karolingische periode, omstreeks 800; \varnothing 8,5 cm
Wijk bij Duurstede (Utr); RMO
- 14** *Zilveren mantelspeld, bedekt met bladgoud*
Romeinse tijd; l. 3,6 cm
Zwammerdam (ZH); RMO
- 15** *Geglazuurd bord, aardewerk*
Gedateerd 1605, \varnothing 40 cm
Enkhuizen (NH); RMO
- 16** *Twee verguld bronzen mantelspelden, zg. vogelfibulae*
Merovingische periode, 2e helft 6e eeuw; l. 2,8 cm
Elst (U); ROB
- 17** *Gouden armband*
Late Bronstijd, 1100-700 v.C.; \varnothing 7,5 cm
Lunteren (Gld); RMO
- 18** *Sierschijf van verguld zilver*
IJzertijd, 100-50 v.C.; \varnothing 21 cm
Helden (L); RMO
- 19** *Bronzen hazewindhondje*
Romeinse tijd; h. 8,5 cm
Arentsburg, gem. Voorburg (ZH); RMO
- 20** *Bronzen beeldje van de Godin Minerva*
Romeinse tijd; h. 22,5 cm
Wijnaldum (Fr); RMO
- 21** *Houten beeldje*
Mesolithicum, rond 5500 v.C.; h. 12,8 cm
Volkerak bij Willemstad (NB); RMO
- 22** *Barnstenen beeldje van de God Amor*
Romeinse tijd; h. 11 cm
Heerlen (L); RMO
- 23** *Zilveren steelpan*
Romeinse tijd; totale h. 4,4 cm
Beek bij Nijmegen (Gld); RMO
- 24** *Bronzen mantelspeld, zg. brilfibula*
Late Bronstijd, 1100-700 v.C.; l. 16 cm
Noordwijkerhout (ZH); RMO
- 25** *Bovenblad van leren schoen, versierd met schaakspelend paar en tekst: MINNE DOET MII DOLEN*
Late Middeleeuwen, 15e eeuw; l. 14,2 cm
Dordrecht (ZH); ROB
- 26** *Pelgrimsinsigne, tin*
ca. 1225;
Dordrecht (ZH); ROB
- 27** *Bronzen kandelaar*
Late Middeleeuwen, rond 1500; h. 21 cm
Dordrecht (ZH); ROB
- 28** *Kan van tin, zg. eikeltjeskan*
Late Middeleeuwen, rond 1500; h. 18,5 cm
Dordrecht (ZH); ROB
- 29** *Bronzen kan*
Romeinse tijd; h. 27,5 cm
Koudekerk a/d Rijn (ZH); ROB
- 30** *Zilveren vaas*
IJzertijd, rond begin jaartelling; h. 33 cm
Neerharen (L); RMO
- 31** *Bronzen kan*
Romeinse tijd; totale h. 20 cm
Geldermalsen (Gld); RMO
- 32** *Bronzen potje met hengsel*
Romeinse tijd; totale h. 14,5 cm
Wijchen (Gld); RMO

23

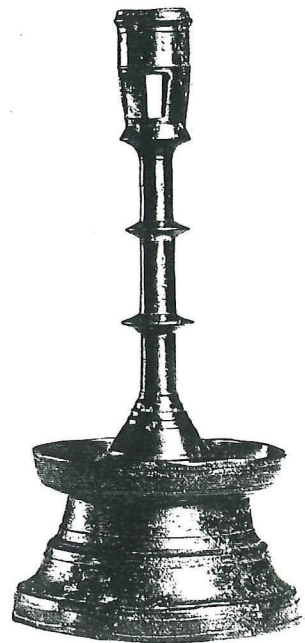
24

25

26

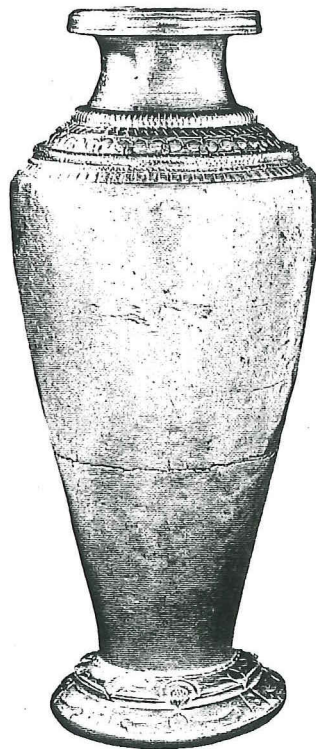
27

28

29

30

31

32